

ר' שלמה (בר' יהודה) ו' גבירול

ד'תשפ"א (1021)

מלאקה

■ "כתר מלכות"

מגדולי המשוררים והפילוסופים העבריים בספרד. נולד במלאקה בשנת ד'תשפ"א (1021) לערך. על אביו אין אנו יודעים אלא שמוצאו מקורדובה, ומסתבר כי מת עליו בעודנו נער, ואמו מתה עליו עוד קודם.

כשרונותיו המרובים שנתנו אותותיהם בו בעודנו צעיר ביותר, משכו עליו עיני "שרים" ונדיבים שרצו להתכבד בו. גדול היה כוחו בלשון ובשירה, ונמצאים בידינו שירים שחיברם בהיותו בן שש עשרה שנה. נטייתו לעיון קירבה אותו לפילוסופיה, והשיג בה מעמד חשוב.

בעל נפש עדינה שאינה יודעת משוא פנים היה. מבטו החודר גילה לו תמיד את האמת הערטילאית. תסיסה מתמדת לא נתנה לו מנוח. הוא שיבח את מטיביו וגינה את אלה הראויים לגינוי. אבל לפרקים הפך את רוחו ומקל נועם שבידו היה למקל חובלים, וידידיו נעשו לו אויבים.

עוד בימי נעוריו בא לסרקוסטה, כנראה ללמוד וללמד. אבל רוחו הסוערת ליוותה אותו גם שמה, וסיכסוכים שונים וריבות עם מתנגדים אילצוהו לצאת משם. רוח דיכאון פרש את כנפיו על המשורר ומחלה קשה (כנראה שחפת) טבעה בו את חותמה.

חיי הקשים מצאו להם ביטוי בשיריו.

לא מצא לו נחמה אלא באלוקים ובתיקון מידות הנפש, המקרב את האדם לבוראו.

שירי הקודש שלו מרובים הם, והרבה מהם זכו אף להיכנס למחזורי התפילה. גולת הכותרת שלהם היא שירתו "כתר מלכות", המנון נעלה שקנה לו את הלבבות מאז ועד היום. ואף יהודי אשכנז נוהגים לאמרו מעין "שיר היחוד" בליל יום הכיפורים.

רבים משיריו נמצאים עדיין בכתבי יד.

ספר "גורן נכון - תיקון מידות הנפש" נתחבר על ידי ר' שלמה אבן גבירול בערבית, ובו מייחס המחבר את המידות לתכונות הגשמיות (חמשת החושים) שבאדם שיש לתקן אותן ולעדןן.

החכמים המזכירים את אבן גבירול מזכירים אותו ואת שירתו בכבוד גדול. דבריו של ר' משה אבן עזרא עליו בספרו "שירת ישראל", הם בבחינת מועט המחזיק את המרובה:

¹¹³⁴⁵⁶⁷ **"בימים האלה חי אבו איוב שלמה בן יהודה בן גבירול הקורדובי, שנולד במלאקה וגדל בסרקוסטה. הוא תיקן את מידות נפשו וחינך את טבעו, והביס את התאוות הארציות, שניקה אותם מחלאת התשוקות.**

אבן גבירול, ירחמהו האל, היה הצעיר בשנים בקבוצת המשוררים שבדורו, אבל עלה עליהם במליצותיו... היה אמן נפלא ומליץ נשגב. הוא הגדיל לעשות ברוחו הפיוטי וקלע אל המטרה היותר גבוהה... הוא נקרא פרש המליצה ואמן השיר, יש עדינות ורוך לדבריו ונעימות לכוונותיהם... הצעיר הזה ז"ל כתב שירי תהילה וקנינות, להשיג את תכלית השלימות ברעיונותיו. הוא חיבר גם שירי התפארות ומוסר שהצטיין בהם.

¹¹³⁴⁵⁶⁷ **שירי התפארות**

גם שירי התנצלות עדינים ושירי מהתלות שנונים..."

כאשר אבן גבירול היה בן י"ח שנה והיה עוסק בתורה בישיבה, היתה לרבו בת יפה שהגיעה לפרקה, ואביה לא רצה לתתה לאיש. פעם אחת אמר: מי שיתן לי "פרי חדש" אני נותנה לו. והיה אותו יום ג' באייר, ורשב"ג שמע את הדברים. ישב בליל ד' באייר, תיקן וכתב מצוות עשה ומצוות לא תעשה (אזהרות), והשליך את הניירות דרך הארובה שבגג לתוך בית רבו.

¹¹³⁴⁵⁶⁷ **אזהרות**

בבוקר השכים הרב לבית התפילה והנה הוא רואה ניירות מפוזרים בבית. ראה בהם כתיבה נאה ומיושרת. הכניסם תוך מטפחת והלך לבית הכנסת. אחרי התפילה הוציא את הניירות וקרא בהם והכיר, כי של אבן גבירול הם. קם ואמר בתוך הקהל, כי בניירות אלה מקודשת בתו לאבן גבירול. ובערב שבועות ברך שבע ברכות לנישואין.

¹¹³⁴⁵⁶⁷ **אזהרות**

כל גדולי דורו קרבוהו והתכבדו בעושר נפשו היוצרת, אולם רוחו הסוערת וסירובו להשלים עם חנופה ועוולות, הקשו על מגעיו החברתיים וגבשו חבורות מתנגדיו, וכפי שכבר אמרנו, במקרים רבים אף הפכו ידידים ומעריצים לאויבים. חיי גאון המחשבה הצעיר וסגולת הפיוט והמליצה נקטפו באיבם.

ערירי מתן גבירול, בדמי ימיו, בשנת ד' תת"י (1050) בערך, בשנתו השלושים.

ר' יצחק נ' גיאת

ד'תש"צ (1030)

לוסנה

■ "מאה שערים"

[אוצר החכמה]

מגדולי הראשונים של חכמי ההלכה בספרד. מתלמידי ר' שמואל הנגיד וממעריציו.

כשנרצח ר' יהוסף, בנו של ר' שמואל הנגיד, אסף ר' יצחק נ' גיאת את עזריה בנו של ר' יהוסף אל ביתו וחינך אותו כבן, מתוך כוונה להושיבו על כס הרבנות של קהילת לוסנה המפוארה. אולם עזריה בן יהוסף נפטר בדמי ימיו, בהיותו בן עשרים, לפני שהמחשבה על רבנות לוסנה יכלה לצאת אל הפועל, ואז נתקבל ר' יצחק נ' גיאת בעצמו לרבה של לוסנה.

[אוצר החכמה]

בתור רבה של לוסנה ריצ"ג הרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים גדולים, ביניהם ידועים ר' יוסף בר' יעקב אבן סהל שהיה דיין בקורדובה, והפייטן הגדול ר' משה נ' עזרא.

הוא התחיל לחבר ספרים רבים אולם רק ספר אחד משלו הגיע לידינו, הוא ספר "מאה שערים". זהו הראשון מספרי ההלכה שנכתבו ע"י גדולי ספרד ובכלל, מלבד ספרי ההלכה שנכתבו בבבל בתקופת הגאונים מאות שנים לפניו.

[אוצר החכמה]

"מאה שערים" מסודר לפי נושאים מיוחדים, בארבעה עשר פרקים. בפרקים אלה הוא מתייחס לדיני שבת (קידוש, הבדלה), סוכה, הלל, חול המועד, מגילה ואבלות.

מן המוזכר בספר וגם מן ההבאות של מחברים אחרים, מסתבר שהוא חיבר גם פרקי הלכות נוספים (תפילה, ברכות, עירובין, מזוזה, טומאה, ע"ז ועוד) אבל הללו לא הגיעו לידינו.

את הלכותיו הוא פותח בדרך כלל בדיון על יסודן בגמרא, ואחר כך הוא מרחיב ומבאר את העניין לכל פרטיו, ע"י הבאות מתשובות הגאונים וסידורי רב עמרם ור' סעדיה גאון, וכן גם מפירושו ומפסקיו של רבנו חננאל.

רבים הם חכמי ההלכה המזכירים אותו ומשתמשים בפסקיו, בכללם הראב"ד, הרמב"ן, הרשב"א והרא"ש, וכן גם בספרי ההלכה הקדומים כמו "המנהיג" וספר "ארחות חיים".

ריצ"ג היה גם פייטן גדול. מאות מן הפיוטים שלו נקלטו במחזורי התפילה של הנוסחים השונים בקהילות הספרדיות.

לציון מיוחד ראויים ספרי הסליחות שחיבר לחודש אלול ולימי התשובה, הגדושים רעיונות נשגבים ורגשות אמונה עמוקים המובעים בלשון צחה

ונעימה, סגנונו המיוחד מבוסס על שפת המקרא ומליצותיה, כשהכול מכוון להשראת רוח של קדושה ורוממות.

ר' יצחק נ' גיאת נפטר בקורדובה בשנת ה'תתמ"ט (1089), שמה הובא בסוף ימיו לשם ריפוי, ואחרי פטירתו הובל לקבורות בלוסנה, מקום מנוחת אבותיו.

המאה

34

ר' יהוסף (בר' שמואל) הנגיד

ד'תשצ"ו (1035)

קורדובה

גדול בתורה, מנהיג ומשורר. נולד בשנת ד'תשצ"ו (1035).

ר' שמואל אביו ראה בבנו זה ממלא מקומו לכל דבר, ואכן בעל כשרונות גדול היה יהוסף. עוד בנעוריו, בהיותו רק קצת למעלה מבן שמונה שנים, העתיק וסידר שירי אביו, ולמד תורת השירה ושאר לימודים מפי מורים וגם מפי אביו, שלא הזניח שום הזדמנות של השפעה טובה עליו.

הוא למד תורה מפי ר' נסים בר' יעקב מקירואן, ובאגרת אחת למורהו זה הוא חותם: "ממני יהוסף תלמידך". ר' שמואל לקח ליהוסף בנו את בתו של ר' נסים לאשה. היא היתה בעלת תורה ויראת שמים, ואף על פי שלא מצאה חן בעיני בעלה (משום שהיתה "ננסת"), לא גרשה ר' יהוסף מפני כבוד אביו וכבוד רבו.

אחרי מות ר' שמואל ישב יהוסף על כיסאו, ועליו אמר ר' משה אבן עזרא: "מלבד שהיה בקי בכל ספוגי הלשון העברית, היה מושל גם בכל מכמני השפה הערבית, וידע את שירתה ומליצותיה... בשיריו העבריים שיבח את הגבורה במלחמה והילל את המעלות הנפשיות. שיריו אלה הם יפים, אלא שהם מועטים". גם משיריו המעטים לא נשאר כי אם שיר אחד קטן שיהוסף עצמו מעיד שחיברו בעזרת אביו כשביקר אצלו בשדה המלחמה (השיר "בטרם נסיעה שאלתי בעד לכת").

יהוסף שבע רוגז, שנאה והלשנות מהלשנות שונות ולא האריך ימים. וכעשר שנים אחרי מות אביו נהרג על ידי אויביו ביום שבת תשעה בטבת שנת ד'תתכ"ה. מה שלא יכלו השונאים לעשות לאב עשו לבן. הראב"ד מעיד ב"ספר הקבלה": "מכל המידות הטובות שהיו לאביו לא חסר אלא אחת - שלא היה ענוותן כאביו, מפני שגדל בעושר ולא נשא עול בנעוריו".

ר' יהוסף השאיר אחריו בן קטן הנודע לנו בשמו העברי עזריה, וכן בכינויו הערבי אבן נצר. אחרי האסון שקרה את אביו נלקח לבית ר' יצחק אבן גיאת, שהיה מגדולי הדור וידיד בית אביו, ונתחנך אצלו. ר' יצחק רצה להושיב את

הבן על כסא אביו, אם כי צעיר לימים היה עדיין. אולם לא האריך ימים, ומת אחרי שהגיע לגיל עשרים שנה.

החזקתו

החזקתו

35

ר' יצחק (בר' ברוך) אלבליה

ד'תתצ"ה (1035)

קורדובה

■ "קופת הרוכלים"

מגדולי חכמי ספרד הקדמונים. הוא אחד מחמשת החכמים בשם יצחק שהפיצו תורה בספרד בדור השני לרבנות. לפי עדות בן בתו, הראב"ד בעל ספר הקבלה, הוא נולד בקורדובה באייר שנת ד'תתצ"ה (1035).

אוצר החכמה

לפי מסורת עתיקה, הגיע ראש משפחתו לספרד מיד אחרי חורבן הבית השני. כאשר גבר טיטוס על ירושלים ביקש ממנו שלישו, שהיה מושל בספרד, שישלח לו משועי ירושלים, ושלח לו מקצתם, וביניהם היה אחד בשם ברוך שהיה מאורגי הפרוכות לבית המקדש ויודע במלאכת המשי. הוא נתיישב במרידה והיה אבי המשפחה הזאת.

אחרי שחרבה העיר מרידה מחמת מלחמות, התיישבו אבותיו בקורדובה ונחשבו בין גדולי העיר. הנער יצחק בן ברוך היה אוהב תורה ודורש חכמה מנעוריו, וכאשר בא חכם גדול מצרפת לקורדובה ור' פריגורס שמו, למד יצחק מפיו הרבה תורה ודעת.

אוצר החכמה

גם ר' שמואל הנגיד פקח עיניו על לימודיו של העלם המוכשר הזה וזרזו להשתדל בלימודיו, והיה תומך בידו במתנות ובספרים. אחרי פטירתו של ר' שמואל הנגיד בשנת ד'תתט"ו, עמד ר' יצחק בקשרי ידידות עם ר' יהוסף בנו, ובאותו היום המר, בט' בטבת ד'תתכ"ה, שבו נהרג ר' יהוסף הנגיד בגרנדה, היה ר' יצחק בביתו וניצול בנס. ר' יצחק פדה אז את ספרי הנגיד שנשדדו ונתפזרו לכל עבר.

בשנת ד'תתכ"ט עלה ר' יצחק למעלה רמה בחצר המלך אלמעטמד, ושימש ליועץ ואיצטגנין. עמדתו זו גיצל להיטיב לאחיו בני עמו. הוא נסמך לרבנות על עדתו ואף נתמנה לנשיא בקהילתו.

עם כל גדולתו בחצר המלך, הרבה לעסוק בתורה, החזיק ישיבה והעמיד תלמידים הרבה. חיבר ספר גדול בשם "קופת הרוכלים", בו פירש הלכות קשות שבתלמוד, אבל לא זכה להשלימו ואבד. הוא עמד במשא ומתן של הלכה עם חברו ר' יצחק אלפאסי (הרי"ף) והשיב על שאלותיו (תמים דעים, סימן רכ"ד).

בשנות חייו האחרונות עברה מחלוקת קשה בינו לבין הרי"ף, אולם לפני מותו ציווה ר' יצחק את ברוך בנו, והוא אז עלם בן שבע עשרה שנה, כי ילך אל הרי"ף ויפייסו בשמו ויבקש ממנו שילמדו תורה, וכך עשה.

מלבד גדולתו בתורה היתה לו יד גם במדעים שונים. לפי עדות הראב"ד נכדו, היה חכם גם ב"חכמה יוונית". הוא חיבר ספר בענייני תכונה בשם "סוד העיבור" ושלחו לרב יהוסף הנגיד. כן ניסה כוחו בשיר וחיבר פיוטים שזכו לשבחים מפי ר' יהודה אלחריזי.

נפטר בן חמשים ותשע בגרנדה בניסן שנת ד'תתנ"ד (1094).

36

ר' נתן בן ר' יחיאל

ד'תשצ"ה (1035)

רומא

■ "הערוך"

היה ראש ישיבת רומא. התייחס למשפחת הענוים. אביו היה מחכמי הישיבה ברומא וגם פייטן שחיבר קרובות.

אחרי פטירת ר' יחיאל נתמנה ר' נתן, יחד עם שני אחיו ר' דניאל ור' אברהם, לעמוד בראש הישיבה ולהשיב לשואלים בדבר הלכה.

גולת הכותרת למפעלו של ר' נתן בר' יחיאל היה ספר הערוך. חמש מאות שנה עברו מיום חתימת התלמוד. חכמים גדולים הגו בו וניסו בכל כוחם לגלות צפונות מסתוריו בסוגיות העמוקות.

עם חלוף הדורות נעשתה המשימה קשה ביותר, מחמת בעיית הלשון. ככל שהתקדם הזמן הפכה בעיית ההבנה של שפת התלמוד קשה יותר.

שפת התלמוד היא ניב ארמי-עברי שהיה מדובר בדורם של אביו ורבו על גדות הפרת והחידקל, בתוספת מילים פרסיות שהשתרבו לתוך מערכות ההבעה שהיתה שגורה בפי האמוראים ושומעי לקחם.

והנה נהפכה הקערה. השפה הערבית השתלטה בבבל ודחתה את אותה שפה שהיתה שגורה בחברה וגם בבית המדרש מזה עידן ועידנים.

בבתי האולפנא של גאוני בבל הורו מעתה את המוני התלמידים בלשון בני ערב. באותו זמן דברו יהודי רומא איטלקית, בגרבונא דברו צרפתית, בטולדו - ספרדית, בשפייר ומגנצא - בלע"ז של ערבוב לשונות אשכנז וצרפת.

על בתי המדרש היה להתמודד בכל לעזי השפה בהסברת דברי התורה ולשון החכמים לדורותם ומושבותם.

אכן, שורש הבעיה כבר נבט בגמרא עצמה, כשהאמוראים היו צריכים להסביר לתלמידיהם מילים שהיו שגורות בפי התנאים בארץ ישראל, אבל היו זרות לאזני רבנן אשר בסורא ופומבדיתא, כגון "מאי חזרת? - חסא".

אבל ככל שהזמן התקדם, הבעיה הלכה והתרחבה, הלכה והעמיקה. הגיעו הדברים לידי כך, שלשון הגמרא לא היתה מובנת לתלמידי בית המדרש, והיה הכרח לתרגם סוגיות הש"ס לשפה המדוברת, ולמעשה - לשפות המדוברות. הבעיה הקשה ביותר היתה כיצד להתמודד עם הביטויים הזרים שהסתננו לשטף הדיבור של אותו ניב ארמי שהיה המרכיב העיקרי של לשון התלמוד, כגון מילים ששרשן היה יווני רומי, פרסי, ערבי, או שפה זרה אחרת.

אכן, ראשוני המתמודדים בבעיות אלה היו גאוני בבל (בעיקר האחרונים), ומפרשיו הראשונים של התלמוד, רבנו חננאל, רש"י וסיעתו. והיו חכמים שהתמסרו באופן מיוחד לנושא זה, כגון ר' נתן בן יחיאל מרומא והבאים אחריו.

בין אלה הבאים אחריו כדאי לציין במיוחד את ר' בנימין מוסאפיא, אשר בספרו "מוסף הערוך" - לא רק שהוסיף כמה ערכים, אלא תיקן ובירר בעיקר את הלעזים הלאטיניים והיווניים שבערוך. עוד לפני כן פרסם ר' מנחם די לונזאנו חיבור בשם "המעריך" כהשלמה לספר הערוך, שבו הוא מבאר מילים זרות שבתלמוד וגם בזוהר, שמוצאן מן השפה הערבית והיוונית.

אכן את התרומה החשובה ביותר לפתרון בעיה זו תרם ר' נתן בן ר' יחיאל איש רומא בספרו "הערוך".

ר' נתן בר' יחיאל נפטר ברומא בשנת ד'תתס"ו (1106).

רבנו דוד הלוי

ד'ת"ת (1040)

מגנצא

מחכמי מגנצא המובהקים אחרי דודו של רבנו גרשום מאור הגולה. הוראותיו ופסקיו הובאו בספרים מבית מדרשו של רש"י, וכמה מהם נמסרו על ידי ר' שמואל בנו, שהיה חברו של ר' יצחק בר' יהודה.

ר' דוד בר' שמואל הלוי, נכדו של רבנו דוד הלוי הראשון, היה מחכמי שפירא בדורו של רש"י, במאה התשיעית לאלף החמישי, ורש"י פנה אליו בשאלות (ספר הישר, סי' ת"ט).

ר' יהודה (בר' יצחק) גיאת

ד'ת"ת (1040)

אליסנה

משורר ופייטן, חי באליסנה ובגרנדה במאה התשיעית לאלף החמישי.
מסתבר שהוא בנו של הפוסק והפייטן הידוע ר' יצחק אבן גיאת. היה ידידו
של ר' יהודה הלוי, נתחבב על בני דורו ושיריו היו מקובלים עליהם. רק
שלושה עשר משיריו ומפיוטיו נשארו בידינו והם מעידים על נפש פיוטית,
בינה ושאר רוח.

ר' יעקב בר' יקר

ד'ת"ת (1040)

וירמיישא

מגדולי חכמי התורה בצרפת. תלמידו של רבנו גרשום מאור הגולה וחברו
של ר' אליעזר הגדול בר' יצחק.
רבו המובהק של רש"י, שקרא לו, "מורי הזקן".
רש"י למד בבית מדרשו בוירמיישא מקרא ותלמוד, ומפיו רשם פירושו
לכמה מסכתות. אף הביא כמה פסקים והוראות משמו.
לא רק בתורתו הוא השפיע על רש"י, כי אם גם במידותיו התרומיות
ובענוותנותו הרבה. רש"י מעיד עליו: "כי ידעתי מידתו, בחר לו בגדולה מכולם
והנהיג עצמו כאסקופה הנדרסת, ושם עצמו שיירי שיריים. לא מלאו לבו
לעטרת הראויה לו לחדש דבר בדורו" (מחזור ויטרי, עמ' 358).
בספר חסידים מסופר כי רבנו יעקב בר' יקר נוחו עדן, היה מכבד בזקנו לפני
ארון הקודש. כשהיו הקהל הולכים לפני המלך או לפני השלטון היה חולץ
מנעליו. אמר: אני עני, הם בכספם ואני ברחמים ובתחנונים ונמצא שהם
בשלהם ואני בשלי...

ר' מנחם בר' חלבו

ד'ת"ת (1040)

צרפת

אוצר החכמה

מראשוני מפרשי המקרא בצרפת במאה התשיעית לאלף החמישי. על שם בקיאותו הרבה בספרי המקרא וטיפולו בפירושם על דרך הפשט - נתכנה ר' מנחם בתואר "הקרא". הוא היה אחד מזקני דורו של רש"י, בן אחיו ותלמידו.

ר' יוסף קרא הרצה את "פתרוניו" של ר' מנחם רבו לפני רש"י, אשר הביאם כמה פעמים בפירושו למקרא, בייחוד בספר יחזקאל. ר' מנחם התגורר זמן מה בפרובינציה וקיבל שם תורה מפי ר' יהודה בנו של ר' משה הדרשן. מקורות ימי חייו לא ידוע דבר.

ר' יוסף קרא שהיה תלמידו המובהק, מעיד על עצמו: "כל ימי למדני ר' מנחם בר חלבו אחי אבא". הרבה מתורתו של ר' יוסף קרא בפירושו למקרא.

עצם ספרו של ר' מנחם בר' חלבו שנקרא בשם "פתרוני" לא הגיע לידינו, ומלבד ה"הבאות" אצל ר' יוסף קרא ורש"י, הוא נזכר לפעמים אצל פרשנים אחדים.

מלבד פירושו למקרא חיבר גם פירושים לפיוטים. (את שרידי תורתו הוציא לאור רש"א פוזנסקי במחברתו פתרוני ר' מנחם בר' חלבו - וארשא, תרס"ד).

ר' מנחם בר' מכיר

ד'ת"ת (1040)

אשכנז

■ "מעשה המכיר"

מחכמי אשכנז במאה התשיעית לאלף החמישי. היה בן אחיו של רבנו גרשום מאור הגולה ובן דודו של ר' יצחק בר' יהודה, מורו של רש"י.

אף הוא היה כנראה תלמידו של ר' יצחק בר' יהודה, וממנו שאל שאלותיו בהלכה. וכן עמד בחליפת שאלות ותשובות עם אחיו הבכור ר' נתן. ידועים גם שמותיהם של עוד שני אחיו: ר' נחמיה ור' יקר, שאף הם היו חכמים חשובים.

נראה שר' מנחם ערך קובץ תשובות ופסקים של חכמי דורו בשם "מעשה המכיר". בקובץ זה השתמשו הרבה ילקוטי ספרים מבית מדרשו של רש"י,

כגון ספר הפרדס, האורה, ובייחוד הועתק ממנו הרבה מה שנוגע לתורתם של חכמי מגנצא ווירמיישא בספר מעשה הגאונים.

[אוצר החכמה 1234567]

ר' מנחם בר' מכיר היה גם פייטן חשוב, וכמה מסליחותיו-פיוטיו נשתמרו עד היום בסדר תפילתם של האשכנזים.

[אוצר החכמה]

היה עד לרדיפות האיומות של מסעי הצלב בשנת תתנ"ו, והוא מתארן בקינתו "אבל אעורר".

[אוצר החכמה 1234567]

[אוצר החכמה 1234567]

ראוי להזכיר גם את ההושענא לשבת חוה"מ סוכות "כהושעת אדם יציר כפיך" והרשות לחתן תורה בשמחת תורה החתומים בשמו.

[אוצר החכמה]

42

ר' משה הדרשן

(ד'ת"ת 1040)

נרבונה

■ "מדרש מקראות"

מראשוני חכמי התורה בצרפת הדרומית. חי בנרבונה בראשית המאה התשיעית לאלף החמישי.

היה ראש ישיבה בנרבונה ור' נתן בר' יחיאל היה תלמידו שקיבל תורה מפיו בישיבתו, והוא מביאו כמה פעמים בספר ה"ערוך" שלו. רש"י הכיר את מדרשו של ר' משה הדרשן והוא מזכירו הרבה פעמים בפירושו לתורה, ואף בפירושו לגמרא (למשל: כתובות ע"ה ע"ב ד"ה כהה טהור).

[אוצר החכמה 1234567]

ר' משה הדרשן היה בן למשפחה מפורסמת בתורתה, שהקימה במשך כמה דורות ראשי ישיבה בנרבונה. אביו מתואר: ר' יעקב הנביא גאון בר' משה בר' אבון. אף בנו של ר' משה הדרשן, ר' יהודה, היה חכם חשוב.

אם כי בתור ראש ישיבה הורה לתלמידיו הלכה ופירש לפניהם את התלמוד, עיקר התעניינותו היה בשטח המדרש והאגדה. הוא חיבר ספר מדרשי גדול על התורה, שבו סלל לו דרך מיוחדת המבדילה אותו מכל הדרשנים ומחברי ספרי הפירושים שלפניו ושלאחריו. ספרו לא הגיע אלינו במקורו וידוע לנו רק מעיבודים וקיצורים, או מהבאות בספרי מחברים שונים. ואף על פי כן נוכל לראות על פיהם את תכונתו ודרכו המיוחדת ביצירתו.

דרכו של ר"מ הדרשן בספרו להביא תחילה את הבראשית רבה בלשונו או בשינוי, להרחיבו או לקצרו, הכל לפי העניין. הוא התעמק ברעיונות המדרש והרחיבם על ידי השוואה עם דרשות דומות שבמקומות אחרים, או שפיתח את הרעיונות בעקביות מיוחדת והראה שהמשך המקראות מתאים בכל פרטיו לרעיונות המדרש.

בבקיאותו באגדה ובכוחו הכביר למצוא השוואות מפתיעות ורמזים במקראות, סלל לו ר' משה הדרשן דרך בדרשותיו, דרך ה"השוואה", ששרשה נעוץ במדרשים הקדומים שרגילים לומר שדבר זה הוא "כנגד" דבר זה, אלא שר' משה הדרשן שיכלל ופיתח אותה. לצורך זה השתמש בכל המדרשים ושאל גם מן הספרים הגנוזים.

הוא מרבה להביא את מדרש תדשא, שקוראו על שם ר' פינחס בן יאיר, משום שמתחיל במאמר ר' פינחס בן יאיר, כשם שקורא לכמה חיבורים אחרים על שם חכמים הנזכרים בראשם.

פירוש

43

רבנו שלמה יצחקי (רש"י)

(ד'ת"ת (1040)

אוצר החכמה

טרויש

גדול הפרשנים למקרא ולתלמוד, שזכה לעשות יותר מכל קודמיו להנחלת מורשת התורה לדורות.

בימי נעוריו למד תורה מפי אביו ודודו אחי אמו ר' שמעון בר' יצחק, ולאחר מכן המשיך בישיבת וורמייזא בבית מדרשו של ר' יעקב בן יקר (מתלמידי רבנו גרשום מאור הגולה).

לאחר שמיעה משנת שני רבותיו אלה, משכו לבו לישיבת מגנצא בה הרביץ תורה בדור הקודם רבנו גרשום מאור הגולה.

בבוא רש"י למגנצא, עמד שם בראש הישיבה ר' יצחק בר' יהודה, שהיה מקרובי משפחתו של רש"י (אף הוא מתלמידי רגמ"ה). באותו פרק זמן נשא אישה ומצבו החמרי היה דחוק ביותר. כך הוא למד עד גיל עשרים וחמש, וצבר ידיעות מפי רבותיו על המקרא והתלמוד.

בימים ההם היו התלמידים רושמים פירושי רבותיהם בקונטרס, ואף רש"י רשם פירושי מורו ר' יעקב בן יקר לכמה מסכתות, כפי שהוא קיבלם לרישומיו בקונטרס מגנצא אשר לו, והשקיע כל מעיינו בקונטרסים שלו להשלימם ולסדרם. הוא לא הזניח עמל רוחני זה עד ימי זקנה ושיבה. קונטרסים אלה הפכו לבסוף להיות פירוש רש"י על התלמוד.

בשובו לטרויש עיר מולדתו המשיך רש"י להגות בתורה בכל כוחו, והיה עמל בתורה כשהוא מוקף חבורות תלמידים ומעריצים, שהתקבצו סביבו מכל פינות צרפת ואשכנז ואף מארצות הסלאבים.

בנים לא נולדו לרש"י, ואת החתנים לבנותיו בחר מקרב המובחרים שבתלמידיו.

את מרים בתו הבכורה השיא לתלמידו ר' יהודה בר' נתן (ריב"ן), ואת בתו יוכבד - לתלמידו ר' מאיר בר' שמואל מרומרוג. חתניו של רש"י המשיכו אף הם במפעלו התורתי, ובניהם - נכדי רש"י היו מגדולי בעלי התוספות: רשב"ם ורבנו תם. כך נעשה בית מדרשו של רש"י למרכז היצירה הרוחנית ליהדות כולה.

פירוש רש"י לתלמוד שימש מנוף להתפתחות חדשה בפירוש התלמוד - ליצירת התוספות.

רש"י הטביע חותמו האישי המכריע על פרשנות התלמוד. מכאן ואילך כוונה כל היצירה לאפיקים חדשים - לביקורת פירושו ולהשוואת שיטות התלמוד וסוגיותיו השונות.

כך שימש פירוש רש"י יסוד למשא ומתן של התוספות. אכן ראשי בעלי התוספות היו מבית מדרשו של רש"י ובראשם נכדו - ר' יעקב בר' מאיר (רבנו תם).

פירושו של רש"י לתורה השתרש בקרב הלומדים לא פחות מאשר פירושו לתלמוד. פירוש זה מהווה מזיגה קולעת ונאה בין פשוטו של מקרא לבין הדרש והאגדה במדרשי חז"ל.

כלל מקובל הוא שרש"י הוא פרשן ולא פוסק. מאחר שבפירושו לא התכוון רש"י להכריע הלכה אלא רק לפרש את הסוגיא.

אף על פי כן רב חלקו של רש"י גם בעיצוב ההלכה והמנהג בקרב יהדות צרפת ואשכנז. עוד לפני הופעת ספרי ההלכה המקובלים בימינו, הדריכו ספרי ההלכה מבתי המדרשות של רש"י את קהילות ישראל בכל הנוגע לענייני הלכה למעשה. ספרים אלה כללו: הפרדס, האורה, סידור רש"י, מחזור ויטרי ועוד.

אולם עיקר חשיבותו של רש"י הוא במפעליו הפרשניים הגדולים לתלמוד ולתורה שהוערכו על ידי כל העם, ובגינם זכה לכינוי הכבוד "פרשן-דתא" (הגדרתו של אברהם ן' עזרא בשירו "כוכב דרך מצרפת").

רש"י הוא הדמות המושלמת ביותר שיצרה יהדות התורה בגולה ללא כל השפעת חוץ. אישיותו המזהירה מופת היא ודוגמא ליהדות טהורה, אשר לאורה התחנכו דורות רבים בישראל וזכה בצדק להיות רבן של ישראל (בראשי תיבות: רש"י).

כדרכם של ראשוני החכמים, לא עשה רש"י את תורתו קרדום לחפור בו, אלא התפרנס מעבודת שדה וכרם, ומהכנסות ממכר יינו סיפק הוצאות בני ביתו. תלמידי רש"י חיו במחיצתו וראו בכל מנהגיו תורה שלמה, בהיותם בטוחים שכל מעשיו לשם שמים.

מפעלו העיקרי של רש"י הוא פירושו על רוב מסכתות התלמוד. פירוש זה היה גורם ראשון במעלה בעיצוב הלך מחשבתו של האדם היהודי, ובעל השפעה מכרעת על אורח חייו ויחסו לבריאה ולבריות.

רש"י עשה את התלמוד לספר החיים של עם ישראל. בלי פירוש רש"י היה התלמוד כספר החתום להמוני ישראל, ולא היה מסוגל לחדור לשכבות הרחבות של האומה.

כל הפירושים שנכתבו לפניו נעשו כולם טפלים לגביו, ואחרי שנפוץ פירוש רש"י לתלמוד, מלווה הוא אותו תמיד, כשני רעים שלא ייפרדו.

פירוש רש"י לתורה נתפרסם לא פחות מפירושו לתלמוד, בתור ספר יסוד להבנת המקרא וסיגול ערכיו בתור תורת חיים. חומש ורש"י הם צמד לימודי קבוע כמו לימוד גמרא עם רש"י. פירושי רש"י לתורה הם מזיגה מאוזנת בין הפשט והמדרש. חכמי ישראל גדולים הקדישו לו דיונים מעמיקים ומהם אף שכתבו פירושים לפירוש רש"י.

גם פירושיו של רש"י לנביאים ולכתובים זכו למקום כבוד והערכה רבה. אולם בתחום זה תפסו על ידו מקום כבוד גם פרשנים אחרים, כגון רד"ק, וכן גם ר' אברהם ן' עזרא, שהצמיד לו את כינוי הגדלות "פרשן דתא" ואחרים. נוסף לגדלותו העיקרית של רש"י בתור פרשן התנ"ך והתלמוד, מתייחס לו מקום כבוד גם "בתחום הצדדי" שלו בתור פוסק.

בעשור האחרון לחייו הוטל על רש"י לראות ענות עמו בגזרות תתנ"ו במסע הצלב הראשון, ונפשו העדינה נזדעזעה עקב צרות הפרט וכלל ישראל, שהכבידו על לבו והפרו שלוותו.

קינותיו וסליחותיו בטאו את הכאב והעלבון שספג עמו מיד רשעי גויים, בני בלי שם, שבאו לרשת את הארץ הקדושה ולטבוח בניה.

ביום כ"ט בתמוז שנת ד'תתס"ה (1105) כבה נרו הגשמי, אולם נרו הרוחני ממשיך להאיר לכל לומדי חומש ורש"י וכן "גפ"ת" (גמרא פירוש רש"י תוספות) המאיר לכל ישראל באור הנצח.

מסעי הצלב

רציחות, גירושים ואינקוויזיציות

קהילות יהודיות התבססו במרכז אירופה ובמערבה עוד לפני תום תקופת גאוני בבל. כת הנוצרים שהתפתחה בקרב יהודי ארץ ישראל בסוף ימי הבית השני ונפלטה מן החברה היהודית, התמסרה להפצת רעיונותיה בקרב הגויים שנקעה נפשם מהבלי האלילות, והצליחה להנחיל לעמי הקיסרות הרומאית

^{לחומר המקורי}

"דת כלאיים" שיש בה מסממני אמונת הייחוד של ישראל, שהורכבה על יסודות מורשתם האלילית.

שליחי הנצרות, שעשו בהתמדה ובמסירות למען הפצת דתם החדשה בקרב המוני האומות של הקיסרות הרומאית, הפכו במשך דורות אחדים למדריכים בעלי השפעה, ובסופו של דבר למנהיגים רוחניים ומדיניים בקרב עמי אירופה.

משנאשו מנהיגי הנצרות מן האפשרות לספח את היהודים לעדתם, הפכו לשונאי ישראל והשרישו את שנאת היהודים בתור עקרון יסוד בלבבות המוני הנוצרים. שנאה זו התבטאה מעתה במעשים של רדיפות חסרות מעצור מצד מאמיני הנצרות של אומות אירופה כלפי גולי היהודים שהתבססו בארצותיהם.

היהודים, בתור מיעוט לאומי בארצות אירופה, הסתגלו לאט לאט למצבם החדש בקרב הגוים, והשלימו עם גורלם שהועיד להם יחס של איבה ובוז. מתוך הכרה ברורה שהם בני העם הנבחר, התבדלו מן הגוים שבקרבתם ביסוס כלכלתם ואורחות חייהם הסגוליים, אגב התמסרות ללימוד התורה ולשמירת מצוותיה, תוך ציפיה לישועה בביאת המשיח, ולהחזרת עטרת ישראל ליושנה, בקיבוץ גלויות ובבנין בית המקדש.

מצב עניינים זה שנמשך עשרות דורות, התערער עם הופעת האיסלם בתור דת מונותאסטית חדשה, בעלת מוניטין מדיני ותעוזה צבאית שהגיחה ממדברות ערב (ד'שפ"ב-622).

המוסלמים השתלטו על ארץ ישראל, שתפסה מעמד ערכי מיוחד בתודעת הנוצרים, והפכו את הנוצרים בארץ הקודש לכת של זרים נסבלים במעמד של מס עובד, בדומה ליהודים.

מצב חדש זה, שהפך את הנוצרים השליטים לכת משועבדים לערבים המוסלמים, עורר במשך הדורות תאוות נקם והשתלטות בחוגי הכנסייה הנוצרית.

כאשר שב נזיר צרפתי מירושלים ומסר לאפיפיור זעקת הנוצרים בארץ ישראל, שהמוסלמים לוחצים אותם ומזלזלים במקומות המקודשים שלהם, קרא האפיפיור אסיפת פרשים צרפתיים לעיר קלרמון, בה החליט לגרש את המוסלמים מארץ ישראל.

כל הנוצרים ששמעו בקול האפיפיור והיו מוכנים לצאת למסע הכיבוש תפרו צלב על בגדם, ועל כן קראו למלחמה זו מסעי הצלב.

המוני פראים לאלפיהם התכנסו בצרפת בתחילת שנת ד'תתנ"ו (1096) לשם השתתפות במסע הצלב, מתוך מגמה לנצל הזדמנות טובה לרצוח ולבז.

כבר בתחילת הדרך הכריזו נושאי הצלב: "נוסעים אנחנו אל ארץ מרחקים להינקם באויבינו המוסלמים, והנה היהודים אשר אבותיהם הרגו את אדוננו (ישו הנוצרי) יושבים בינינו לבטח. עלינו לנקום תחילה ביהודים, לנצורם או להשמידם".

בסיסמא זו התנפלו נושאי הצלב על קהילות הקודש שבדרכם בצרפת ובגרמניה בחמת רצח ותאוות שוד, וכאשר הגיעו לארץ ישראל השמידו את כל היהודים שבתוכה.

כחמישים שנה אחרי מסע הצלב הראשון יצאו המנוולים בשנת ד'תתק"ז (1147) למסע צלב שני, ובשנת ד'תתקמ"ט (1189) יצאו למסע צלב שלישי. בכל "מעשי הגבורה" האלה שילמו היהודים מס דמים יקר על קידוש השם. לזכרם של קדושי הדורות תיקנו לומר לפני תפילת מוסף של שבת את תחינת "אב הרחמים", לזכר קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם. מעשי הרציחות הנוצריות בעידוד האפיפיורים ומלכי הנוצרים ליבו את רדיפות היהודים ברחבי אירופה, ודמם הופקר לטבח ולחרפה בקרב הגויים, ולבסוף אף גירשום מארצות מושבם. מאז מסעי הצלב דבקו הנוצרים הפראיים במסורת מפלצתית זו, ובמשך מאות שנים המשיכו לרדוף להשמיד ולהרוג את היהודים, ולגרשם מארצותיהם -

בשנת ה' אלפים נ' (1290) מאנגליה.

בשנת ה' קנ"ד (1394) מצרפת.

בשנת ה'רנ"ב (1492) מספרד.

האינקוויזיציה

המחריד והמתועב ביותר בין הליכי הגירוש, היה הגירוש מספרד, כיוון שהוא גרר אחריו תהליך של פלצות שהיה איום יותר אפילו מן הגירוש עצמו. מעשה מפלצתי זה היה "האינקוויזיציה".

כאשר הזוג המלכותי המרושע פרננדו מלך ארגון ואיזבלה מלכת קסטיליה יסדו יחדיו את ממלכת הדמים הקטולית המתועבת, הציעו בתחילה ליהודים להתנצר. וכאשר חלק מן היהודים עתירי הנכסים לא רצו להיפרד מרכושם והסכימו, כביכול, להתנצר, ולמעשה קיבלו על עצמם חיי אנוסים, השומרים על מצוות היהדות בסתר, הצמידו להם מלשינים שיגלו מסתריהם לשלטונות, והם הועמדו לדין בפני משפט של "ביקורת הדת" - היא "האינקוויזיציה".

חקירות האינקוויזיציה היו כרוכות במעשי אכזריות נוראיים וסופם היה תמיד הודאת החשודים על "פשעם", שבעטיו גזר בית המשפט של האינקוויזיציה על "האשמים" עונש מוות אכזרי ביותר, על מוקד האש, שהפך לטכס חביב להמון המרושע שבא לחזות ב"חגיגה".

את רכושם של האנוסים הנרצחים ירש המלך פרננדו וחלק הגון ממנו נתן למלשינים, בכדי לעודד הבאת אנוסים נוספים למשפט האינקוויזיציה, שהפך למקור הכנסה ממשי לאוצרם של פרננדו ואיזבלה.

כל הרדיפות האיומות הללו נעשו מתוך מגמה להכריח את היהודים לקבל על עצמם את דת הנצרות.

אולם היהודים קידשו שם שמים ומסרו את נפשם, ועמדו בכל העינויים על קידוש השם ותורתו.

חיזיון רגיל היה לשמוע קולות זועקים מלהבות המוקד "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד".

גם לזכרם של קדושי הדורות הללו תקנו לומר לפני תפילת מוסף של שבת תחינת "אב הרחמים", לזכר קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם.

44

ר' אליעזר הגדול בר' יצחק

ד'ת"ת (1040)

מגנצא

מגדולי חכמי צרפת בראשית המאה התשיעית לאלף החמישי.

נולד בוירמיישא, וכשנתייתם בילדותו בא לבית קרובו ר' שמעון הגדול במגנצא ולמד אצלו תורה. וכן למד תורה מפי רבנו גרשום מאור הגולה ומפי ר' יהודה הכהן בעל ספר ה"דינים". היה חברו של ר' יעקב בר' יקר רבו של רש"י.

הוא וחברו ר' יעקב בר' יקר עמדו בראש ישיבת מגנצא.

בין תלמידיו נמנים ר' יצחק, ר' יהודה ור' יצחק הלוי, רבותיו של רש"י. רש"י עצמו מביאו כמה פעמים בפירושו למקרא ולתלמוד ומכנהו בתואר "הגדול" או "הגאון", וכמה מפסקיו ומהוראותיו הובאו בספרים שיצאו מבית מדרשו של רש"י.

45

ר' דניאל בר' יחיאל

ד'ת"ת (1040)

רומא

מחבר ופייטן בראשית המאה התשיעית לאלף החמישי. אחיו של ר' נתן בעל "הערוך", המביא בספרו דברים בשמו.

ידוע כי ר' דניאל חיבר פירוש על משניות סדר זרעים, ונשאר בידינו פיוטו (יוצר) לשבת חנוכה "אהלל אל במינים ועוגב" - המתאר את תכנה של מגילת אנטיוכוס בחרוזים. בפיוטו זה הוא משתמש בחידושי-מילים פייטניים כאחד הפייטנים הקדמונים.

46

ר' יהודה (בר' מאיר) הכהן

ד'ת"ת (1040)

צרפת

אוצר החכמים

1234567
1234567

■ "ספר הדינים"

אוצר החכמים

מחכמי צרפת במאה התשיעית לאלף החמישי. מתלמידי רבנו גרשום מאור הגולה ומחבר ספר הלכה בשם "ספר הדינים" - שהיה מפורסם בדורות הראשונים. ספרו זה כתב ר' יהודה לפני רבנו גרשום רבו, והכניס בו תשובות של רבו זה וכן תשובות של ר' משולם בר' קלונימוס ושל חכמים אחרים. אחדות מהוראותיו הובאו בספרים מבית מדרשו של רש"י, כגון ספר הפרדס, האורה ומתשובות הגאונים. כן נמסרו הוראות בשמו על ידי שמואל בנו. כפי שמעיד ר' אלעזר רוקח, היה ר' אליעזר הגדול בר' יצחק תלמידו של ר' יהודה, שקיבל מפיו סוד תיקון התפילות ושאר סודות.

47

ר' שלמה בר' שמשון

ד'ת"ת (1040)

וורמייזא

■ "תשובות חכמי צרפת ולותיר"

מגדולי חכמי וורמייזא במאה התשיעית לאלף החמישי. היה תלמידם של ר' יעקב בר' יקר ושל ר' יצחק הלוי, חברו הקשיש של רש"י. רש"י הביא כמה מפירושו במהדורא קמא שלו, וקרא לו מורגו ששו"ן (קיצור משלמה בר' שמשון). אבל ברש"י שלפנינו לא הוזכר שמו. כמה מתשובותיו נכנסו לקובץ "תשובות חכמי צרפת ולותיר". שמו מובא כמה פעמים בתואר "הגאון", והיו פונים אליו בשאלות ממרחקים (אף מקהילת פראג). כמה מהוראותיו וממנהגיו הובאו בספר "הפרדס" ובשאר ספרים מבית מדרשו של רש"י.

ר' שמחה בר' שמואל

ד'ת"ת (1040)

ויטרי

■ "מחזור ויטרי"

אוצר החכמה

מחכמי צרפת במאה התשיעית לאלף החמישי. תלמידו של רש"י, מחבר "מחזור ויטרי", הכולל סידור תפילות עם פירושים, מנהגים והוראות של רש"י וחכמים אחרים.

בין מקורותיו: הלכות קצובות, הלכות גדולות, סדר רב עמרם, רש"י ותלמידיו. ר' שמחה השתדך בר' מאיר חתנו של רש"י. בנו ר' שמואל נשא את מרים בתו של ר' מאיר חתן רש"י.

ר' יצחק הזקן מדגפיר, הוא ר"י הזקן מגדולי בעלי התוספות, היה נכד של זיווג זה.

ר' שמחה סידר את "מחזור ויטרי" הכולל סידור תפילות, בצירוף פירושים, מנהגים, הוראות ועניינים שונים בשם רש"י וחכמים אחרים. הרבה דברים קיבל ישירות מפי רש"י, והרבה שאב מקבציהם של תלמידי רש"י האחרים, בייחוד משל ר' שמעיה חברו של רש"י. הוא מרבה להביא גם מקורות מתקופת הגאונים, בייחוד קטעים מהלכות גדולות, הלכות קצובות, סדר רב עמרם ועוד.

רבנו תם היטיב לציין את תכונתו ואפיו של מחזור ויטרי, שקורא לו "מחזור שתיקן הנדיב ר' שמחה, שיש בו רוב דברים מסדר רב עמרם והלכות גדולות ורבנו שלמה (רש"י) ושאר גאונים, ומצוי ברוב מקומות". אף ר"י הזקן מתייחס למחזור ויטרי "שיסד זקני הר' שמחה שהיה מתלמידי רש"י".

מחמת פרסומו של הספר, שהיה ספר שימושי במשך כמה דורות, חלו בו ידיים והכניסו בו תוספות מרובות על העיקר, והתנסח בכמה מהדורות בכתבי יד שונים.

במהדורה שנדפסה בהוצאת מקיצי נרדמים על פי כת"י בריטיש מוזיאום, נכנסו תוספות שונות. יש מהן חתומות בשם ר' יצחק בר' דורבלו ומצוינות בסימן ת' (תוספת), ויש שנמצאת בהן חתימתו של ר' אברהם בר' נתן הירחי, בסימן "אב"ן", וגם הוספות סתמיות מספרים שונים, ואף חיבורים שלמים, כמו פירוש אבות, שהוא בעיקרו לר' יעקב בר' שמשון, וכן מספר התרומה וחיבורים אחרים.

לפי דעת ספר היוחסין, נפטר ר' שמחה בעל מחזור ויטרי בשנה אחת עם רש"י, בשנת ד"א תתס"ה (1105). אבל מסתבר שטעות יש בדבר, ור' שמחה האריך ימים אחרי פטירת רש"י כמה שנים.

ר' שמעיה

ד'ת"ת (1040)

1234567

צרפת

■ מתלמידי רש"י

1234567

מחכמי צרפת במאה התשיעית לאלף החמישי. תלמידו המובהק של רש"י שהשתתף עמו במפעלו הפרשני למקרא ולתלמוד.

כפי שמוסר רבנו תם היה ר' שמעיה חתנו של אחיו, כנראה של הרשב"ם. הרבה זמן ישב ר' שמעיה בטרומיש בבית מדרשו של רש"י, ואף לאחר שעזב את טרומיש עמד בקשר חליפת שאלות ותשובות עם רש"י רבו. רש"י קורא לו "אחינו שמעיה".

ר' שמעיה לקח חלק פעיל בהגהת פירוש המקרא והתלמוד לפני רש"י. רש"י עצמו מספר כי הוא עבר עם ר' שמעיה על פרקים אחדים בספר יחזקאל, ועמד על ידי כך על טעות אחת בפירושו.

בשולי כתב יד אחד של פירוש רש"י לתורה נרשמו בדיוקנות תוספותיו של ר' שמעיה לפירוש רש"י. מרשימה זו אפשר לראות שברש"י שלנו נכנסו תוספות של ר' שמעיה. רש"י שלפנינו למקרא הוא איפוא, כנראה מהדורה שנייה מוגהת על ידי ר' שמעיה.

בהדרכתו של רש"י חיבר ר' שמעיה פירושים לכמה מסכתות של התלמוד. בייחוד ידוע פירושו של ר' שמעיה למסכת מידות שנדפס בכל מהדורות התלמוד. בשער נאמר "פירוש ר' שמעיה אשר פתר לפני רבו". ואכן רוחו של רש"י חופפת על פירושו הן למקרא והן לתלמוד.

ר' יצחק בר' ראובן אלברצלוני

ד'תת"ג (1043)

ברצלונה

■ "שערי שבועות"

מגדולי חכמי ישראל בספרד בדור השני לרבנות במאה התשיעית לאלף החמישי. אחד מחמשת החכמים בשם יצחק שהפיצו את התורה בספרד.

נולד בברצלונה ולמד תורה בקורדובה מפי ר' חנוך בר' משה. שימש דיין בקהילת דאניה שבדרום ספרד. בהיותו בן שלושים וחמש תרגם את ספר "המקח והממכר" של רב האי גאון מערבית לעברית. כפי שהוא מעיד

בהקדמתו, נעשה התרגום לצורך היהודים בארצות הנוצרים שאינם מבינים ערבית.

כן חיבר את הספר "שערי שבועות" שנדפס בסוף הלכות ר' יצחק אלפסי (הרי"ף). כפי שמוסר הראב"ד בספר הקבלה חיבר גם פירוש על פרקים ממסכת כתובות, המעיד על חכמתו הרבה, אך הוא לא הגיע לידינו. בין תלמידיו נמנה הנשיא ר' יהודה בר' ברזילי הברצלוני.

מלבד היותו גדול בהלכה, היה גם פייטן גדול וחיבר הרבה פיוטים וסליחות. מהן מפורסמות ה"אזהרות", המונות את תרי"ג מצוות שחיבר לאמרן בחג השבועות והן נמצאות במחזורים כמנהג אפריקה הצפונית. פיוטיו נשתבחו על ידי ר' יהודה אלחריזי בספרו "תחכמוני".

51

ר' יצחק בר' יהודה

ד'תת"ו (1046)

מגנצא

■ "ספר הפרדס"

מגדולי חכמי התורה בצרפת ואשכנז. מגאוני לותיר. מתלמידיו של רגמ"ה. למד גם לפני ר' אליעזר הגדול בר' יצחק, ואחרי פטירתו מילא מקומו בראש ישיבת מגנצא.

בין תלמידיו היה גם רש"י, שהיה קרובו, שקרא לו "רבנו הגדול" או "מורה צדק".

הוא גם עמד בחליפת שאלות ותשובות עם רש"י שחבבו מאוד וקרא לו "חביבי קרובי", ופעם אף ביקשו שיבקש רחמים עליו.

בפירוש רש"י לתלמוד שקוע הרבה מתורת מורו ר' יצחק בר' יהודה. נראה ש"קונטרס מגנצא" ששימש אחד המקורות העיקריים לפירוש רש"י, נערך ע"י ר' יצחק בר' יהודה ותלמידיו.

רש"י מזכיר את פירוש בבא קמא של רבנו יצחק בר' יהודה וכן את "באורי ברכות" שלו, כמו כן הוא מזכיר את "יסוד (חיבור) של מורי ר' יצחק בר' יהודה" ואף את מה שמצא בשמו ובשם תלמידיו.

הרבה מתשובותיו ומהוראותיו הובאו בספרים מדברי רש"י, כגון ספר הפרדס. בנו ר' יהודה ונכדו ר' יצחק היו בין קדושי מגנצא במסע הצלב הראשון בשנת ד'תתנ"ו (1096).